

Установа адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка”

Факультэт беларускай і рускай філалогіі

Кафедра беларускага мовазнаўства

(рэг. № _____)

УЗГОДНЕНА

Загачык кафедры

_____ 20__ г.

УЗГОДНЕНА

Дэкан факультэта

_____ 20__ г.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС ПА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЕ

МЕТАДАЛОГІЯ ЛІНГВІСТЫЧНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ

для спецыяльнасці 1-21 80 11 Мовазнаўства

Складальнік: Дзятко Д.В.

Разгледжана і зацверджана

на пасяджэнні Савета БДПУ _____ 20__ г. пратокол N _____

СКАДАЛЬНІК:

Д.В.Дзятко, загадчык кафедры беларускага мовазнаўства ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт

РЭЦЭНЗЕНТЫ:

М.Р.Прыгодзіч, загадчык кафедры беларускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, доктар філалагічных навук, прафесар;
В.М.Нікалаева, загадчык аддзела беларуска-рускіх моўных сувязяў Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, кандыдат філалагічных навук, дацэнт

РЭКАМЕНДАВАНА ДА ЗАЦВЯРДЖЭННЯ

Кафедрай беларускага мовазнаўства ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка” (пратакол №5 ад 10.02.2014)

Загадчык кафедры _____ Д.В.Дзятко

Тлумачальная запіска

ВМК па дысцыпліне “**Метадалогія лінгвістычных даследаванняў**” прызначаны для рэалізацыі на другой ступені вышэйшай адукацыі ў межах цыкла спецыяльных дысцыплін.

Асноўная мэта дысцыпліны “Актуальныя праблемы беларускай мовы” – развіць і ўдасканаліць філалагічнае мысленне будучых спецыялістаў-філолагаў; выпрацаваць уменні і навыкі практычнай рэалізацыі атрыманых ведаў у будучай прафесійнай дзейнасці; садзейнічаць падрыхтоўцы высокаадукаваных спецыялістаў, здольных паспяхова вырашаць праблемы функцыянавання беларускай мовы ва ўмовах дзяржаўнага білінгвізму; выхаваць любоў і павагу да роднага слова, духоўнай і інтэлектуальнай спадчыны беларускага народа, пачуццё нацыянальнай самапавагі і самаідэнтыфікацыі.

У адпаведнасці з асноўнай мэтай дысцыпліны “Метадалогія лінгвістычных даследаванняў” ВМК па названай дысцыпліне рэалізуе наступныя мэты:

- паслядоўна сістэматызуе атрыманыя тэарэтычныя веды па дысцыпліне;
- садзейнічае ўдасканаленню лінгвістычных здольнасцей студэнтаў на аснове атрыманых тэарэтычных ведаў;
- актывізуе навыкі пазнаваўчай дзейнасці студэнтаў;
- узбройвае выкладчыкаў найбольш эфектыўнымі метадамі, прыёмамі і арганізацыйнымі формамі навучання і кантролю ведаў;
- забяспечвае неабходнымі дыдактычнымі сродкамі дыстанцыйнага навучання названай дысцыпліне.

ВМК “Метадалогія лінгвістычных даследаванняў” займае важнае месца ў сістэме лінгвістычнай падрыхтоўкі студэнтаў філалагічных спецыяльнасцей, з’яўляецца дадатковай базай для грунтоўнага засваення беларускай мовы. Пры вывучэнні дысцыпліны прадугледжваецца пераемнасць і цесная сувязь яго з ВМК іншых лінгвістычных прадметаў і, у першую чаргу з ВМК па дысцыпліне “Сучасная беларуская літаратурная мова”.

ВМК “Метадалогія лінгвістычных даследаванняў” складаецца з наступных кампанентаў: тэарэтычны блок, практычны блок, метадычны блок, кантрольны блок, суправаджальны блок.

“Праграмны блок” уключае элементы вучэбна-праграмнай дакументацыі па спецыяльнасці 1 – 02 03 01 Беларуская мова і літаратура, 1 – 02 03 03 Беларуская мова і літаратура. Замежная мова (з указаннем мовы), у прыватнасці, тыповую вучэбную праграму, рабочыя вучэбныя праграмы, пералік вучэбных выданняў і інфармацыйна-аналітычных матэрыялаў.

Частка “Тэарэтычны блок” ВМК уключае (згодна “Палажэння аб вучэбна-метадычным комплексе на ўзроўні вышэйшай адукацыі” пастановы Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь) матэрыялы для тэарэтычнага вывучэння вучэбнай дысцыпліны ў аб’ёме, устаноўленым тыповым вучэбным планам па спецыяльнасці 1 – 02 03 01 Беларуская мова і літаратура, 1 – 02 03 03 Беларуская мова і літаратура. Замежная мова (з указаннем мовы). Тэматыка лекцый адпавядае тыповой вучэбнай і рабочай вучэбнай праграмам па

дысцыпліне “Метадалогія лінгвістычных даследаванняў” і складаецца з назваў тэм лекцый, пераліку пытанняў, якія вывучаюцца па названай тэме, спісу рэкамендаванай літаратуры, агульнага аб’ёму гадзін па курсах. За выкладчыкам пакідацца права ўдакладніць пералік пытанняў, якія будуць вывучацца, канкрэтызаваць спіс літаратуры.

Раздзел “Кантрольны блок” уключае для выніковага кантролю – залікова-экзаменацыйныя матэрыялы (пералік пытанняў) па курсах ў аб’ёме, які адпавядае базавай вучэбнай праграме па спецыяльнасцям для бягучага кантролю.

Матэрыял “Тэарэтычнага раздзела” ВМК можа быць выкарыстаны пры падрыхтоўцы лекцый маладымі выкладчыкамі кафедры, пры падрыхтоўцы студэнтаў да семінарскіх заняткаў, а таксама ў якасці адной з формаў кіруемай самастойнай працы пры складанні студэнтамі ўласнага канспекта лекцый па вызначанай тэме, прапанаваным плане і рэкамендаванай літаратуры.

Матэрыял раздзела “Кантрольны блок” можа быць выкарыстаны студэнтамі пры падрыхтоўцы да экзаменаў і залікаў па названай дысцыпліне. На аўдыторных практычных занятках у якасці адной з формаў дыягностыкі выкладчыкамі могуць быць выкарыстаны кантрольныя дыктанты, тэсты для тэматычнага кантролю і кантрольныя працы. Таксама матэрыял гэтага раздзела можна прапанаваць студэнтам у якасці адной з формаў кіруемай самастойнай працы.

**Установа адукацыі
“Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”**

“Зацвярджаю”

Рэктар БДПУ

_____ П.Д.Кухарчык

“ ___ ” _____ 2012 г.

Рэгістрацыйны № УД-_____ баз.

МЕТАДАЛОГІЯ ЛІНГВІСТЫЧНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ

Вучэбная праграма
другой ступені вышэйшай адукацыі (магістратура)
для спецыяльнасці
1-08 80 11 “Мовазнаўства”

2012 г.

СКЛАДАЛЬНІК: Д.В.Дзятко, загадчык кафедры беларускага мовазнаўства ўстанова адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт

РЭЦЭНЗЕНТЫ:

А.А. Гіруцкі, загадчык кафедры агульнага і рускага мовазнаўства ўстанова адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”, доктар філалагічных навук, прафесар;

Д.Р. Дабрародні, дацэнт кафедры філасофіі і метадалогіі навукі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат філасофскіх навук, дацэнт

РЭКАМЕНДАВАНА ДА ЗАЦВЯРДЖЭННЯ:

Кафедрай беларускага мовазнаўства ўстанова адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”

(пракол № 14 ад 27 чэрвеня 2012 г.)

Загадчык кафедры _____ Дзятко Д.В.

Навукова-метадычным саветам установа адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”

(пракакол № 1 ад 30 кастрычніка 2012 г.);

Афармленне вучэбнай праграмы і суправаджаемых яе матэрыялаў дзеючым патрабаванням Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь адпавядае.

Метадыст вучэбна-метадычнага
ўпраўлення БДПУ
_____ С.В. Панцялей

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Вучэбная праграма па дысцыпліне “Метадалогія лінгвістычных даследаванняў” прызначана для рэалізацыі на другой ступені вышэйшай адукацыі (магістратура). Ад папярэдняй вучэбнай праграмы яе адрозніваюць: значна абноўлены змест, арыентацыя на кампетэнтнасны падыход у навучанні, выкарыстанне сучасных інавацыйных педагагічных тэхналогій.

1. Мэты і задачы дысцыпліны

“Метадалогія лінгвістычных даследаванняў”

“Метадалогія лінгвістычных даследаванняў” – дысцыпліна, якая на беларускім матэрыяле знаёміць магістрантаў з узаемдзеяннем агульнай метадалогіі лінгвістычнай навукі і прыватных метадаў лінгвістычных даследаванняў. У ім вывучаюцца метады даследавання мовы, яе адзінак і катэгорый з мэтай іх сістэматызацыі, тлумачэння, класіфікацыі ў адпаведнасці з аб'ектам даследавання і даследчымі задачамі. Курс накіраваны на абагульненне ў адной навуковай парадыгме тэарэтыка-лінгвістычных ведаў студэнтаў, выпрацоўку агульналінгвістычнай перспектывы і ўмення арыентавацца ў сучасных метадах даследавання мовы.

Мэта курса – абагульніць і сістэматызаваць тэарэтычныя веды будучых спецыялістаў вышэйшай кваліфікацыі пра гісторыю і сучасны стан метадалогіі лінгвістыкі, прааналізаваць найважнейшыя праблемы лінгвістычнай метадалогіі і метадыкі з мэтай далейшага выкарыстання адэкватных метадаў і прыёмаў аналізу ў канкрэтных даследаваннях.

Асноўныя задачы курса:

- пашырыць і паглыбіць тэарэтычныя веды магістрантаў пра мову;
- пазнаёміць іх з найважнейшымі сучаснымі кірункамі і школамі;
- удасканаліць навыкі крытычнага аналізу найбольш складаных тэарэтычных з’яў;
- развіць і ўдасканаліць філалагічнае мысленне магістранта, навыкі крытычнага аналізу найбольш складаных тэарэтычных з’яў;

- сфарміраваць навыкі практычнага ўкаранення атрыманых магістрантамі ведаў у іх будучай прафесійнай дзейнасці і іншых сферах сацыяльнай актыўнасці.

Задачы вывучэння дысцыпліны:

- пашырыць тэарэтычныя веда магістрантаў пра тэарэтычныя асновы сучаснага мовазнаўства;
- пазнаёміць магістрантаў з найважнейшымі сучаснымі лінгвістычнымі і інтэрлінгвістычнымі тэорыямі;
- паглыбіць веда магістрантаў пра асноўныя метадалагічныя праблемы сучаснага мовазнаўства;
- садзейнічаць падрыхтоўцы высокаадукаваных і творчых спецыялістаў, здольных практычна выкарыстоўваць набытыя веда пры выкладанні спецыяльных мовазнаўчых дысцыплін.

У выніку вывучэння дысцыпліны магістрант павінен

ведаць:

- асноўныя парадыгмы сучаснай навукі пра мову;
- найважнейшыя тэндэнцыі ў развіцці псіхалінгвістыкі, а таксама кагнітыўнай, камунікатыўнай і прыкладной лінгвістыкі;
- спецыфічныя асаблівасці сучаснай сацыялінгвістыкі, лінгвакультуралогіі, гістарычнага мовазнаўства;
- ключавыя прыёмы метадаў лінгвістычнай кампаратывістыкі, структурных і лінгвастатыстычных метадаў;
- актуальныя праблемы сучаснага мовазнаўства.

умець:

- адбіраць, аналізаваць і сістэматызаваць моўныя факты;
- праводзіць самастойныя стылістычныя назіранні, рабіць абагульненні і вывады;
- прымяняць метады лінгвістычных даследаванняў;
- карыстацца разнастайнымі вучэбнымі дапаможнікамі і даведчанай літаратурай;
- выкарыстоўваць атрыманыя веда на практыцы.

2. Структура зместу вучэбнай дысцыпліны

Вывучэнне дысцыпліны “Метадалогія лінгвістычных даследаванняў” разлічана на 108 вучэбных гадзіны, з якіх 34 – аўдыторныя; прыкладнае размеркаванне па відах заняткаў уключае 30 лекцыйных і 4 семінарскія гадзіны.

У аснову структуравання зместу вучэбнага матэрыялу дадзенай дысцыпліны пакладзены прынцып тэматычнага падыходу, які прадугледжвае падзел вучэбнага матэрыялу на адносна самастойныя раздзелы (тэмы).

Па кожнай вучэбнай тэме ў адпаведнасці з яе мэтамі і задачамі па фарміраванні і развіцці ў студэнтаў канкрэтных кампетэнцый выкладчык (кафедра) праектуе і рэалізуе канкрэтныя педагагічныя тэхналогіі.

Найбольш перспектыўныя і эфектыўныя сучасныя інавацыйныя адукацыйныя сістэмы і тэхналогіі наступныя: вучэбна-метадычны комплекс, варыятыўныя мадэлі кіруемай самастойнай работы студэнтаў, блочна-модульная, модульна-рэйтывавая і крэдытная сістэмы, інфармацыйныя тэхналогіі, метадыкі актыўнага навучання.

Структура зместу вучэбнай дысцыпліны ўключае ўводзіны і вучэбныя раздзелы (тэмы).

3. Метады навучання

Сярод найбольш эфектыўных педагагічных метадык і тэхналогій, што садзейнічаюць уключэнню магістрантаў у пошук і кіраванне ведамі, набыццю вопыту самастойнага вырашэння разнастайных задач, з'яўляюцца:

- тэхналогія вучэбна-даследчай дзейнасці;
- тэхналогія праблемна-модульнага навучання;
- праектныя тэхналогіі;
- камунікатыўныя тэхналогіі і інш.

Для кіравання вучэбным працэсам і арганізацыі кантрольна-ацэначнай дзейнасці педагогам рэкамендуецца выкарыстоўваць рэйтывавыя, крэдытна-модульныя сістэмы ацэнкі вучэбнай і даследчай дзейнасці магістрантаў, вучэбна-метадычныя комплексы.

Для выяўлення вучэбных дасягненняў магістрантаў на прамежкавым і выніковым этапах рэкамендуецца выкарыстоўваць тэсты і тэставыя заданні, рознаўзроўневыя кантрольныя заданні; залік.

ПРЫКЛАДНЫ ТЭМАТЫЧНЫ ПЛАН

№	НАЗВЫ ТЭМ	Усяго аўдыторных гадзін	Колька сць аўдыторных гадзін	
			Лекцыі	Семинарскія заняткі
1	Уводзіны. Паняцце пра <i>метады</i> і <i>метадалогію</i> .	1	1	
2	Спосабы пазнання і метады лінгвістыкі	17	15	2
2.1	Метады пазнання і метадалогія навукі. Навуковае пазнанне як прагрэс.	1	1	
2.2	Лінгвістычнае мадэляванне і лінгвістычная інтэрпрэтацыя.	1	1	
2.3	Лінгвістычныя метады.	1	1	
2.4	Апісальны метады і яго значэнне ў станаўленні лінгвістычных ведаў. Моўныя адзінкі і іх апісанне.	1	1	
2.5	Прыёмы знешняй і ўнутранай інтэрпрэтацыі.	2	2	
2.6	Інструментальныя прыёмы і аўтаматызацыя лінгвістычных даследаванняў.	1	1	
2.7	Параўнальна-гістарычны метады.	2	2	
2.8	Гісторыка-параўнальны метады.	2	2	
2.9	Супастаўляльны метады.	2	2	
2.10	Структурныя метады.	2	2	
2.11	Лінгвастатыстычны метады.	2		2
3	Метады і прыёмы вывучэння сістэмы беларускай нацыянальнай мовы	16	14	2
3.1	Метады і прыёмы вывучэння гісторыі беларускай мовы і літаратуры.	1	1	
3.2	Метады і прыёмы вывучэння сацыялінгвістычных аспектаў функцыянавання беларускай літаратурнай мовы ў другой палове XX стагоддзя.	2		2
3.3	Метады і прыёмы вывучэння моўнай палітыкі і	2	2	

	дынамікі моўнай сітуацыі.			
3.4	Метады і прыёмы вывучэння гаворак беларускай мовы (пасляваенная моўная сітуацыя і дынаміка маўлення ў Беларусі).	2	2	
3.5	Метады і прыёмы вывучэння змен у структуры літаратурнай мовы і дынамікі яе нормаў.	2	2	
3.6	Метады і прыёмы вывучэння арфаграфічных нормаў.	1	1	
3.7	Метады і прыёмы вывучэння сістэмы сучаснага беларускага словаўтварэння.	2	2	
3.8	Метады і прыёмы вывучэння граматычных змен у беларускай мове новага перыяду.	2	2	
3.9	Метады і прыёмы вывучэння функцыянальна-стылёвай дыферэнцыяцыі беларускай літаратурнай мовы.	2	2	
УСЯГО		34	30	4

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА МАТЭРЫЯЛУ

Уводзіны. Паняцце пра метады і метадалогію.

Спосабы пазнання і метады лінгвістыкі

Метады пазнання і метадалогія навукі. Філасофскія і філалагічныя метады.

Навуковае пазнанне як прагрэс. Назіранне як спосаб вывучэння мовы. Эксперымент як спосаб вывучэння мовы (лабараторны эксперымент, сацыяльны эксперымент, мысленчы эксперымент).

Лінгвістычнае мадэляванне і лінгвістычная інтэрпрэтацыя. Мадэлі-канструкты. Мадэлі-метады. Мадэлі-ўзоры, мадэлі-канструкты

Лінгвістычныя метады. Метады і аспекты даследавання. Метады як прыём даследавання. Методыка даследавання. Методыка даследавання і спосаб апісання. Класіфікацыя лінгвістычных метадаў.

Апісальны метады і яго значэнне ў станаўленні лінгвістычных ведаў.

Моўныя адзінкі і іх апісанне. Адзінкі мовы і іх прыкметы. Адзінкі мовы і адзінкі аналізу. Асноўныя тыпы прыёмаў апісальнага метаду.

Прыёмы знешняй інтэрпрэтацыі. Сацыялагічныя прыёмы. Логіка-псіхалагічныя прыёмы. Артыкуляцыйна-акустычныя прыёмы. Прыёмы міжузроўневай інтэрпрэтацыі. Дыстрыбутыўная методыка.

Прыёмы ўнутранай інтэрпрэтацыі. Прыёмы класіфікацыі і сістэматыкі. Прыёмы парадыгмаў і парадыгматычнай методыка. Апазіцыйны прыём. Прыёмы семантычнага поля. Пазіцыйныя прыёмы. Прыёмы пераўтварэння і трансфармацыйнай методыка.

Матэматычныя прыёмы. Логіка-матэматычныя вылічэнні і мадэляванне. Статыстычныя прыёмы.

Інструментальныя прыёмы і аўтаматызацыя лінгвістычных даследаванняў. Інструментальна-фанетычныя прыёмы. Аўтаматызацыя лінгвістычных даследаванняў.

Параўнальна-гістарычны метады. Параўнальна-гістарычнае мовазнаўства і параўнальна-гістарычны метады. Устанаўленне генетычнай тоеснасці. Рэканструкцыя праформаў. Абсалютная і адносная храналогія. Этымалагічны аналіз.

Гісторыка-параўнальны метады. Гістарычная тоеснасць і адрозненне. Унутраная рэканструкцыя і храналагізацыя. Дыялектаграфія. Прыёмы культурна-гістарычнай інтэрпрэтацыі. Тэксталагічныя прыёмы.

Супастаўляльны метады. Сутнасць параўнальна-супастаўляльнага вывучэння моў. Вызначэнне падстаў супастаўлення. Супастаўляльная інтэрпрэтацыя. Супастаўляльныя метадыка і тыпалагічныя даследаванні.

Структурныя метады. Метады дыстрыбутыўнага аналізу. Метады трансфармацыйнага аналізу. Метады непасрэдна складальных. Метады кампанентавага аналізу.

Лінгвастатыстычны метады. Колькасна-верагодасны характар мовы. Асноўныя паняцці лінгвастатыстыкі. Асноўныя метадыкі лінгвастатыстычнага аналізу.

Метады і прыёмы вывучэння сістэмы беларускай нацыянальнай мовы

Метады і прыёмы вывучэння гісторыі беларускай мовы і літаратуры. Фарміраванне старабеларускай мовы і літаратуры на ёй у сучасным навуковым асвятленні (Л.М.Шакун, А.І.Жураўскі, М.Р.Прыгодзіч, У.В.Анічэнка і інш.).

Метады і прыёмы вывучэння сацыялінгвістычных аспектаў функцыянавання беларускай літаратурнай мовы ў другой палове ХХ стагоддзя. Перыядызацыя гісторыі новай беларускай літаратурнай мовы з улікам яе сацыяльна-функцыянальнай стратыфікацыі. Характэрныя асаблівасці кожнага перыяду (А.Я.Баханькоў, Л.М.Шакун). Этналінгвістычная сітуацыя на Беларусі ў пасляваенны час.

Метады і прыёмы вывучэння моўнай палітыкі і дынамікі моўнай сітуацыі: ХІХ – пачатак ХХ стст.; 1920-я гады; 1930-я – 1950-я гады ХХ ст.; другая палова 1950-х – першая палова 1980-х гадоў; другая палова 1980-х – 1990-я гады.

Метады і прыёмы вывучэння гаворак беларускай мовы (пасляваенная моўная сітуацыя і дынаміка маўлення ў Беларусі). Беларускія народныя гаворкі: сутнасць і сучасны стан. Пасляваенная моўная сітуацыя ў Беларусі і дыялектнае маўленне (А.А.Лукашанец, А.Я.Міхневіч, А.І.Жураўскі). Міграцыйныя працэсы і дынаміка народнага маўлення (В.М.Курцова, Н.А.Балоціна). Нацыянальнае адраджэнне і дынаміка моўных працэсаў. Перспектывы і прагнозы далейшага лёсу народных гаворак (Ф.Д.Клімчук, А.А.Крывіцкі і інш.).

Метады і прыёмы вывучэння змен у структуры літаратурнай мовы і дынамікі яе нормаў. Беларускае літаратурнае вымаўленне: з гісторыі фарміравання арфаэпічных нормаў. Вуснае маўленне ў паслярэвалюцыйны час. Беларускае вымаўленне ў пасляваенны час (М.В.Бірыла, А.І.Падлужны, Ф.М.Янкоўскі, А.І.Яскевіч і інш.).

Метады і прыёмы вывучэння арфаграфічных нормаў (А.І.Жураўскі, Л.С.Сямешка, С.М.Запрудскі, А.І.Падлужны і інш.).

Метады і прыёмы вывучэння сістэмы сучаснага беларускага словаўтварэння. Актыўныя працэсы ў сучасным беларускім словаўтварэнні (А.А.Лукашанец, І.У.Кандрацень, Л.М.Шакун і інш.).

Метады і прыёмы вывучэння граматычных змен у беларускай мове новага перыяду (М.В.Бірыла, М.Г.Булахаў, Л.М.Шакун, П.П.Шуба і інш.). *Метады і прыёмы вывучэння сінтаксічнай сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы* (А.М.Базыленка, Л.І.Бурак, Г.Н.Клюсаў, Л.М.Чумак, А.Л.Юрэвіч). *Працэсы на ўзроўні тэксту і сказа* (М.І.Канюшкевіч, Т.Р.Рамза, П.П.Шуба, М.С.Яўневіч). *Працэсы на ўзроўні спалучэння слоў* (Л.А.Антанюк, А.І.Міхневіч, А.І.Наркевіч, Л.П.Падгайскі, Л.І.Сямешка і інш.).

Метады і прыёмы вывучэння функцыянальна-стылёвай дыферэнцыяцыі беларускай літаратурнай мовы. Пытанне пра функцыянальныя стылі ў сучасным беларускім мовазнаўстве. Асаблівасці навуковага стылю (В.К.Жураўлёў). *Публіцыстычны стыль у другой палове XX ст.* (А.І.Наркевіч, М.Я.Цікоцкі). *Сістэма функцыянальных стыляў сучаснай беларускай літаратурнай мовы* (М.Г.Булахаў, А.А.Каўрус, Н.Б.Мячкоўская, М.Я.Цікоцкі, Л.М.Шакун, А.К.Юрэвіч і інш.).

Асноўная літаратура

Алефиренко Н.Ф. Современные проблемы науки о языке. М., 2005.

Беларуская мова / Пад рэд. А.Лукашанца, М.Прыгодзіча, Л.Сямешкі. Ополе, 1998.

Плотнікаў Б.А. Агульнае мовазнаўства. Мн., 1994.

Рагаўцоў В.І. Агульнае мовазнаўства. Магілёў, 2006.

Рагаўцоў В.І. Гісторыя мовазнаўства. Магілёў, 2005.

Дадатковая літаратура

Алпатов В.М. История лингвистических учений. М., 1998 (3-е изд. М., 2001; 4-е изд. М., 2005).

Амирова Т.А., Ольховиков Б.А., Рождественский Ю.В. История языкознания. М., 2003 (2-е изд. М., 2005; 3-е изд. М., 2006; 4-е изд. М., 2007).

Березин Ф.М. История лингвистических учений. 2-е изд. М., 1984.

Гируцкий А.А. Общее языкознание. Мн., 2001 (2-е изд. Мн., 2001; 3-е изд. Мн., 2003).

Горелов И.Н., Седов К.Ф. Основы психолингвистики М., 1997 (2-е изд. М., 1998; 3-е изд. М., 2001).

Кодухов В.И. Общее языкознание. М., 1974.

Кондрашов Н.А. История лингвистических учений. М., 1979 (2-е изд. М., 2004; 3-е изд. М., 2006).

Косовский Б.И. Общее языкознание: Предмет языкознания. Сущность языка. Язык и мышление. Происхождение и развитие языка. Мн., 1969.

Косовский Б.И. Общее языкознание: Учение о слове и словарном составе языка. Мн., 1974.

Косовский Б.И. Общее языкознание: Фонетика, фонология, грамматика. Мн., 1968.

Левицкий Ю.А. Общее языкознание. 2-е изд. М., 2005 (3-е изд. М., 2008).

Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. М., 1997 (2-изд. М., 1999; 3-е изд. М., 2003; 4-е изд. М., 2005).

Мечковская Н.Б., Норман Б.Ю., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Структура языка. Типология языков и лингвистика универсалий. 2-е изд. Мн., 1995.

Мечковская Н.Б., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Сущность и история языка. 2-е изд. Мн., 1993.

Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика. М., 1994 (2-е изд. М., 1996); Мн., 2000 (2-е изд. Мн., 2004).

Мечковская Н.Б. Семиотика: Язык. Природа. Культура. М., 2004 (2-е изд. М., 2007).

Мечковская Н.Б. Общее языкознание: Структурная и социальная типология языков. Мн., 2000 (2-е изд. Мн., 2004); М., 2001 (2-е изд. М., 2001; 3-е изд. М., 2003; 4-е изд. М., 2006; 5-е изд. М., 2007).

Общее языкознание / Под общ. ред. А.Е.Супруна. Мн., 1983.

Общее языкознание: Формы существования, функции, история языка / Отв. ред. Б.А.Серебренников. М., 1972.

Общее языкознание: Внутренняя структура языка / Отв. ред. Б.А.Серебренников. М., 1972.

Плотников Б.А. Общее языкознание: Семинарий. Мн., 1986.

Рагаўцоў В.І. Практыкум па гісторыі агульнага мовазнаўства. Мн., 2001.

Рагаўцоў В.І. Агульнае мовазнаўства: Практыкум. Магілёў, 2007.

Рождественский Ю.В. Лекции по общему языкознанию. М., 1990 (2-е изд. М., 2000).

Супрун А.Е. Лекции по теории речевой деятельности. Мн., 1996.

Супрун А.Е. Лекции по языкознанию. Мн., 1971.

Широков О.С. Языковедение: Введение в науку о языках. М., 2003.

Шулежкова С.Г. История лингвистических учений. М., 2004 (2-е изд. М., 2006; 3 изд. М., 2007).

Эйчысан Д. Гаваркія істоты: Уводзіны ў псіхалінгвістыку. Мн., 1995.

∞ МЕТАДЫ ЛІНГВІСТЫЧНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ ∞

Метадалогія ў мовазнаўстве – 1) сукупнасць зыходных прынцыпаў і спецыяльных метадаў даследавання мовы; 2) вучэнне пра метады даследавання ў навуцы пра мову.

Метадалогія вызначае арыентацыю і характар лінгвістычнага даследавання і ў значнай ступені абумоўлівае яго вынік.

У мовазнаўстве, як і ў іншых галінах навукі, метадалогія выконвае наступныя **асноўныя функцыі**:

- 1) вызначае прадмет вывучэння;
- 2) акрэслівае задачы кожнага асобнага даследавання;
- 3) распрацоўвае метады і прыёмы аналізу мовы і вызначае шляхі іх практычнага выкарыстання;
- 4) ацэньвае ступень адпаведнасці вынікаў даследавання пастаўленым мэтам.

Метадалогія ў мовазнаўстве ўключае **два ўзроўні**:

а) **агульнанавуковую метадалогію** (мае дачыненне да метадаў і прынцыпаў розных навук, у тым ліку і лінгвістыкі),

б) **уласна лінгвістычную** (датычыць метадаў і прыёмаў, спецыфічных для мовазнаўства).

Вызначальнае метадалагічнае значэнне для мовазнаўства маюць асноўныя законы, прынцыпы і катэгорыі дыялектыкі (закон пераходу колькасных змен у якасныя, адмаўлення адмаўлення, адзінства і барацьбы супрацьлегласцей, прынцыпы ўсеагульнай сувязі з'яў, гістарызму, катэгорыі агульнага, прыватнага і асобнага, формы і зместу і інш.).

Усебаковае вывучэнне канкрэтнага моўнага аб'екта магчымае пры выкарыстанні адэкватных яго спецыфіцы метадаў даследавання (нярэдка не аднаго, а некалькіх).

☞ **Паняцце пра метад**

Метад – гэта сукупнасць прыёмаў і аперацый практычнага і тэарэтычнага пазнання і вытлумачэння рэчаіснасці.

Універсальным метадам для пазнання ўсіх з’яў і аб’ектаў з’яўляецца дыялектычны метадад, паводле якога матэрыяльны свет пазнаецца ўсебакова ў яго цэласнасці, супярэчлівасці і развіцці.

Метады бываюць:

✓ **агульныя** (выкарыстоўваюцца ў працэсе як навуковага, так і звычайнага пазнання, а таксама у практычнай дзейнасці),

✓ **навуковыя** (выкарыстоўваюцца ў навуковым пазнанні).

Навуковыя метады, у сваю чаргу, падзяляюцца на:

✓ **агульнанавуковыя** (выкарыстоўваюцца ў розных галінах навукі),

✓ **канкрэтнанавуковыя**, або спецыяльныя (ужываюцца ў асобных навуковых дысцыплінах).

Агульнымі для ўсіх навук з’яўляюцца такія спосабы даследавання (часта іх называюць метадамі), як **індукцыя**, калі лагічныя вывады робяцца на аснове прыватных фактаў, і **дэдукцыя**, калі разважанне праводзіцца ад агульнага да канкрэтнага і адзінкавага, г. зн. шляхам пазнання ў кірунку ад агульных разважанняў да канкрэтных вывадаў.

Асноўнымі метадамі даследавання мовы з’яўляюцца:

✓ апісальны,

✓ параўнальна-гістарычны,

✓ супастаўляльны,

✓ структурныя метады (дыстрыбуцыйны, непасрэдна складальных, трансфармацыйны, кампанентнага аналізу).

Кожны даследчыцкі метадад рэалізуецца праз сістэму навукова-даследчыцкіх прыёмаў, якімі могуць быць, напрыклад, збор матэрыялу, інтэрпрэтацыя, супастаўленне, сістэматызацыя, класіфікацыя.

↪ **Апісальны метадад**

Апісальны метада – дакладная і поўная інвентарызацыя і сістэматызацыя адзінак мовы на пэўным этапе яе развіцця.

Гэта самы старажытны і ў той жа час актуальны метада лінгвістычнага даследавання. Прынцыпы і метадыка навуковага апісання сучасных моў актыўна выкарыстоўваюцца сучаснымі лінгвістычнымі школамі, у тым ліку і структуралісцкімі.

Элементамі гэтага метада з’яўляюцца:

- ✓ назіранне,
- ✓ абагульненне,
- ✓ інтэрпрэтацыя,
- ✓ класіфікацыя.

На *этапе назірання* вылучаюцца моўныя адзінкі (фанемы, марфемы, словы, фразеалагізмы, словазлучэнні і сказы), іх прыметы (інтэгральныя, дыферэнцыйныя, сінкрэтычныя), функцыі (намінацыйная, камунікацыйная, сігніфікатывая, структурная і да т. п.).

На *этапе абагульнення* ажыццяўляецца сінтэз выдзеленых адзінак у больш агульныя катэгорыі паводле інтэгральных прымет.

Сутнасць *інтэрпрэтацыі* заключаецца ў тлумачэнні вынікаў назірання (адзінак, іх прымет, функцый і г. д.), вызначэнні месца факта (адзінкі, катэгорыі, формы і г. д.) у сістэме мовы. Інтэрпрэтацыя таго ж самага факта можа быць рознай, што залежыць ад шэрагу фактараў, у прыватнасці ад зыходных мовазнаўчых прынцыпаў розных лінгвістычных школ і кірункаў, да якіх належыць даследчык.

↪ **Супастаўляльны метада**

Супастаўляльны (кантрастыўны) метада – даследаванне і апісанне мовы шляхам яе параўнання з іншай мовай (часцей роднаснай) з мэтай выявіць іх адметныя асаблівасці і пазнаць іх сутнасць.

Супастаўляцца могуць і факты адной мовы (дыялекту). Супастаўляльны метадаў, як і апісальны, выкарыстоўваецца пры сінхранічным даследаванні мовы, хаця магчыма супастаўляльнае даследаванне і ў ходзе моўнай эвалюцыі (у дыяхраніі).

Ад супастаўляльнага метадаў адрозніваюць *параўнальны метадаў*, задача якога – даследаванне роднасных моў з мэтай выяўлення ў іх агульных рыс. Апрача таго, калі параўнальны метадаў грунтуецца на дыяхраніі мовы, то супастаўляльны метадаў звязаны толькі з сінхраніяй.

Супастаўляльны метадаў выяўляе адрозненні паміж мовамі на ўсіх моўных узроўнях.

Часткамі супастаўляльнага метадаў з'яўляюцца:

- ✓ устанаўленне асновы супастаўлення,
- ✓ супастаўляльная інтэрпрэтацыя,
- ✓ тыпалагічная характарыстыка.

Пры супастаўляльным вывучэнні моў неабходна супастаўляць не разрозненныя і выпадковыя моўныя факты, а перш за ўсё сістэмныя элементы мовы.

Супастаўляльны метадаў выкарыстоўваецца ў тэорыі і практыцы перакладу (параўноўваюцца тэксты розных моў), у методыцы выкладання замежных моў у нацыянальных школах. З яго дапамогай ствараюцца двухмоўныя і шматмоўныя перакладныя слоўнікі, а таксама супастаўляльныя граматыкі розных моў.

☞ **Параўнальна-гістарычны метадаў**

Параўнальна-гістарычны (кампаратыўны, лінгвагенетычны) метадаў – сукупнасць прыёмаў і працэдур гістарычнагенетычнага даследавання моўных сем'яў і груп, а таксама асобных моў для ўстанаўлення заканамернасцей іх развіцця.

Параўнальна-гістарычны метадаў уключае комплекс даследчыцкіх **прыёмаў**, асноўныя з якіх наступныя:

- ✓ вызначэнне генетычнай прыналежнасці моўных з’яў,
- ✓ устанаўленне сістэмы адпаведнасцей і адхіленняў ад іх на розных моўных узроўнях,
- ✓ аднаўленне архетыпаў (зыходных праформаў) храналагічнай і прасторавай лакалізацыі моўных з’яў,
- ✓ ажыццяўленне на гэтай аснове генеалагічнай класіфікацыі моў.

Параўнальна-гістарычны метада мае на мэце:

- ✓ рэканструяваць мову-аснову (прамову), з якой звязаны паходжаннем роднасныя мовы;
- ✓ даказаць агульнасць паходжання моў, іх прыналежнасць да сям’і (групы, падгрупы);
- ✓ прасачыць працэсы самастойнага развіцця роднасных моў;
- ✓ выявіць адносную храналогію моўных змен як у прамове, так і ва ўтвораных на яе аснове мовах.

Адна з найважнейшых працэдур параўнальна-гістарычнага метаду – рэканструкцыя архетыпаў (праформаў, зыходных формаў) на аснове заканамерных адпаведнасцей у роднасных мовах. Архетыпамі могуць быць словы, карані, марфемы, фанемы і нават сказы. Часцей за ўсё рэканструююцца гукі і словы (марфемы).

Заснавальнік прасторавай лінгвістыкі Матэо Барталі ў кнізе *Уводзіны ў неалінгвістыку* (1925) сфармуляваў прынцыпы (нормы) выяўлення адноснай храналогіі, якія датычаць не толькі фанетычных, але і наогул любых моўных з’яў. Такімі крытэрыямі вызначэння адноснай храналогіі з’яўляюцца наступныя.

1. З дзвюх моўных з’яў больш старажытная звычайна тая, якая раней засведчана пісьмовымі помнікамі.

2. Больш старажытная моўная з’ява захоўваецца звычайна на ізаляванай тэрыторыі (арэале): востраве, горных далінах і да т.п.

3. Моўныя з’явы, прадстаўленыя ў бакавых арэалах, больш старажытныя.

4. З’ява, пашыраная ў большым арэале, звычайна больш старажытная.

5. Больш старажытная з’ява, як правіла, захоўваецца ў познім арэале (напрыклад, у мове нарвежскіх перасяленцаў у параўнанні з нарвежскай мовай у Нарвегіі).

6. З дзвюх моўных з’яў больш старажытная тая, якая ўступіла месца іншай (параўн.: бел. *чало – лоб*).

↪ **Метад лінгвістычнай геаграфіі**

Метад лінгвістычнай геаграфіі (арэальны) – сукупнасць прыёмаў, з дапамогай якіх выяўляецца тэрыторыя пашырэння моўных з’яў.

Ён прадугледжвае тры этапы працы:

1) збор матэрыялу (шляхам апытання паводле адпаведнай праграмы, агульнай для ўсіх пунктаў, дзе праводзіцца даследаванне);

2) картаграфаванне сабранага матэрыялу і падрыхтоўка карт для дыялекталагічнага атласа;

3) інтэрпрэтацыя матэрыялу, нанесенага на карты (ізаглас або іх пучкоў).

Лінгвістычныя карты пэўнай тэрыторыі як вынік лінгвагеаграфічных даследаванняў, прысвечаныя асобным дыялектным асаблівасцям адной мовы ці комплексу моў, складаюць **дыялекталагічныя (лінгвістычныя) атласы**.

У сучасным мовазнаўстве дыялекталагічныя атласы падзяляюцца на некалькі тыпаў:

1) **нацыянальныя**, або адной мовы: «Спроба лінгвістычнай геаграфіі Беларусі» П.А.Бузука (1928), «Дыялекталагічны атлас беларускай мовы» (1963), «Лексічны атлас беларускіх народных гаворак» у 5 т. (т. 1 – 5, 1993 – 1998), таксама: «Диалектологический атлас русского языка: Центр Европейской части России» ў 3 вып. (вып. 1: Фонетика, 1986; вып. 2: Морфология, 1989; вып. 3: Синтаксис. Лексика, 1996), «Атлас української мови» (т. 1 – 3, 1984 – 2001) і інш.;

2) **рэгіянальныя**, якія ахопліваюць частку тэрыторыі адной або некалькіх моў: «Параўнальнае вивучэнне геаграфіі слоў (Палессе – Мазоўша)» І.Тарнацкага (1939), «Лінгвістичний атлас Нижньої Прип’яті» Т.В.Назаравай (1985), таксама:

«Атлас русских говоров Среднего и Нижнего Поволжья» Л.И.Бараннікавай (2000), «Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР» (Лексика) І.А.Дзендзялеўскага (т. 1 – 3, 1958 – 1993), «Атлас українських говірок Півночної Буковини» К.Ф.Германа (т. 12, 1995, 1998) і інш.;

3) *роднасных моў*: «Общеславянский лингвистический атлас» (ОЛА; виходзіць з 1988 г.);

4) *гаворак* як *роднасных*, так і *рознасістэмных моў* («Лингвистический атлас Европы» (ЛАЕ; виходзіць выпускамі з 1983 г.);

5) *моўных саюзаў*: «Загальнокарпатський діалектологічний атлас» (выдаецца выпускамі і інш.);

6) *галіновыя* (праблемныя): «Атлас наземных пазваночных: Бярэзінскі біясферны запаведнік» І.І.Бышнева, Дз.Дз.Стаўроўскага, М.М.Пікуліка, А.К.Цішачкіна (1996), «Атлас лекарственных растений» Т.А.Горбуновой (1995), «Атлас лексики тваринництва у гіоліських діалектах» У.М.Курыленкі (2004) і інш.

Пачынальнікам лінгвагеаграфічных даследаванняў з'яўляецца нямецкі дыялектолаг Г.Венкер, які ў 1876 г. пачаў збіраць у Германіі матэрыял для складання лінгвістычнага атласа нямецкай мовы. Аднак заснавальнікам лінгвагеаграфіі лічыцца французскі мовазнавец Ж.Жыльерон. У 1902 г. ён разам з Э.Эдмонам пачаў ствараць «Лінгвістычны атлас Францыі» (выданне закончана ў 1910 г.), які аказаў вялікі ўплыў на развіццё еўрапейскай лінгвагеаграфіі.

Заснавальнік беларускай філалогіі Я.Ф. Карскі ў працы «Агляд гукаў і формаў беларускай мовы» (1885) упершыню абгрунтаваў падзел беларускіх гаворак на дзве асноўныя часткі (паўночнаўсходнія і паўднёвазаходнія) і вызначыў іх тэрытарыяльныя межы.

Вялікае значэнне ў станаўленні лінгвагеаграфіі ў былым СССР мела дзейнасць П.А.Бузука – асноўнага ініцыятара і выканаўцы лінгвагеаграфічнага даследавання беларускіх гаворак («Спроба лінгвістычнай геаграфіі Беларусі», 1928), які шырока карыстаўся метадам лінгвістычнай геаграфіі.

↪ Структурныя метады

Структурныя метады – метады сінхранічнага фармальнага аналізу моўных элементаў, звязаных тыповымі сувязямі. Значную ролю ва ўзнікненні гэтых метадаў (20 – 30-я гг. 20 ст.) адыгралі працы Ф. дэ Сасюра і І.А.Бадуэна дэ Куртэнэ.

Асноўныя палажэнні структурных метадаў наступныя:

1) кожны моўны элемент (фанема, слова, сказ і да т. п.) абумоўлены сістэмнымі сувязямі мовы – апазіцыйнымі, дыстрыбуцыйнымі;

2) ядро сістэмы ўтвараюць адносіны / супрацьпастаўленні (яны дамінуюць над элементамі);

3) паколькі асноўнымі ў мове выступаюць адносіны, то для вывучэння іх можна выкарыстаць матэматычныя метады.

У аснове структурных метадаў, такім чынам, разуменне *мовы як сістэмы* з дакладна вылучанымі структурнымі элементамі (адзінкамі мовы, іх класамі і інш.) і імкненне да строга фармальнага яе апісання.

Да структурных метадаў адносяцца:

- ✓ *дыстрыбуцыйны,*
- ✓ *непасрэдна складальных,*
- ✓ *трансфармацыйны,*
- ✓ *кампанентнага аналізу.*

⊖ **Дыстрыбуцыйны метада** – метада даследавання мовы, заснаваны на вывучэнні акружэння (дыстрыбуцыі, размеркавання, кантэксту ўжывання) розных моўных элементаў у тэксце (фанем, марфем, слоў).

Асноўныя прынцыпы дыстрыбуцыйнага метаду сфармуляваў у 20-я гг. 20 ст. Л.Блумфілд, а ў 30 – 50-я гг. іх развіў З.Харыс.

Пры аналізе з дапамогай гэтага метаду спачатку вылучаюцца элементарныя сегменты тэксту – фоны (гукі) і морфы (паслядоўнасці фанем, якія маюць пэўнае значэнне), затым праводзіцца іх ідэнтыфікацыя – аб'яднанне маўленчых

(тэкставых) адзінак у адну адзінку мовы (фанему або марфему). Розныя моўныя адзінкі з'яўляюцца прадстаўнікамі аднаго і таго ж класа, калі яны могуць замяшчаць адна адну ў тых самых акружэннях, напрыклад: *дым – дам – дом – дум*.

Сталае або рэгулярнае акружэнне моўных элементаў дае падставы з той або іншай доляй упэўненасці ўстанавіць адсутны элемент.

Дыстрыбуцыйны аналіз прадугледжвае наступныя **этапы**:

✓ сегментация тэксту (маўленчай плыні) на элементарныя адзінкі пэўнага ўзроўню (гукі, морфы, словы);

✓ выяўленне дыстрыбуцыйных элементаў у дачыненні адзін да аднаго;

✓ ідэнтыфікацыя выдзеленых сегментаў, г. зн. аб'яднанне іх у некаторыя класы моўных адзінак (фанем, марфем, лексем).

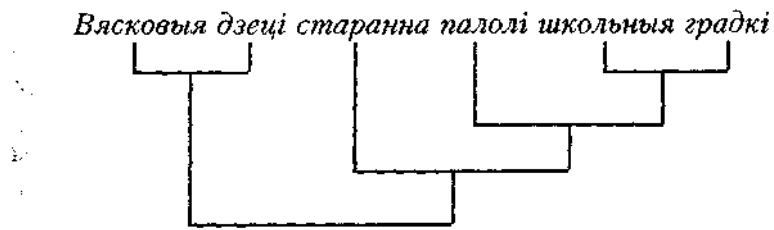
Дыстрыбуцыйны метада знайшоў выкарыстанне пры даследаванні ўсіх узроўняў мовы, у тым ліку сінтаксічнага і лексічнага.

☉ **Метада непасрэдна складальных** службыць для выяўлення сінтаксічнай структуры словазлучэння, сказа і словаўтваральнай будовы слова ў выглядзе іерархіі іх складнікаў.

Асноўныя прынцыпы гэтага метада, як і дыстрыбуцыйнага, былі сфармуляваны Л.Блумфілдам і такімі яго вучнямі, як Р.Уэлс, Ю.Найда, З.Харыс, Ч.Хокет і інш.

Метада непасрэдна складальных **заснаваны** на дапушчэнні, што любая складаная адзінка (слова, словазлучэнне, выказванне) з'яўляецца бінарнай паводле будовы, складаецца з дзвюх больш простых адзінак (непасрэдна складальных – НС), якія могуць падзяляцца на яшчэ больш дробныя, а тыя ў сваю чаргу – таксама і г. д.

Такі паступовы падзел выказвання на часткі павінен прывесці да вылучэння мінімальна значэнневых элементаў; у выніку адбываецца паступовае згортванне сказа (выказвання) .

Ю.Найда прапаноўвае правілы падзелу выказвання на НС, у прыватнасці наступныя.

- ✓ Складнікі павінны суадносіцца сэнсава.
- ✓ НС можна замяніць больш дробнымі складнікамі.
- ✓ НС павінны быць мінімальнымі, г. зн. бінарнымі (парнымі).

Апрача таго, у працэсе падзелу паводле НС не дапускаецца перастаноўка складнікаў.

У 1960-я гг. метада непасрэдна складальных стаў выкарыстоўвацца ў сістэмах машыннага перакладу для сінтаксічнага аналізу і сінтэзу сказаў (згортвання і разгортвання па НС).

☉ **Трансфармацыйны метада** – метада вызначэння сінтаксічнай структуры сказа з дапамогай набору трансфармацый.

Фармуляванне асноўных прынцыпаў трансфармацыйнага метада звязана з імем З.Харыса (пачатак 50-х гг. 20 ст.). У еўрапейскім мовазнаўстве папярэднікам гэтага метада была канцэпцыя сінтаксічнай (функцыйнай) транспазіцыі (Ш.Балі, О.Есперсен, А.Фрэй, Л.Тэньер, Е.Курыловіч).

Сутнасць трансфармацыйнага метада заключаецца ў заканамерным пераўтварэнні (трансфармацыі) адной моўнай адзінкі ў іншую пры захаванні тоеснага ці блізкага значэння.

З дапамогай гэтага метада можна класіфікаваць моўныя адзінкі. Напрыклад, калі аднатыпныя паводле будовы адзінкі данускаюць аднолькавыя трансфармацыі, то яны маюць аднолькавае значэнне і належаць да аднаго класіфікацыйнага тыпу. Так, словазлучэнні, пабудаваныя па мадэлі «дзеяслоў + з-за + назоўнік роднага склону», якія дапускаюць гэтак званую прычынную трансфармацыю («дзеяслоў, таму што + выказнік»), выражаюць прычыннае значэнне ў чыстым выглядзе.

Напрыклад: *не заўважылі з-за спрэчак → не заўважылі, таму што спрачалгся; не прыйшоў з-за хваробы → не прыйшоў, таму што хварэў (быў хворы); сустракаў з-за боязі → сустракаў, таму што баяўся.*

Адно з базавых паняццяў трансфармацыйнага аналізу – **ядзерныя сказы**. Яны колькасна злічоныя і найбольш простыя паводле будовы. З ядзерных сказаў (як сказаў глыбіннай структуры) шляхам пераўтварэння іх выводзяцца дэрываты (трансформы) – сказы паверхневай структуры. Пераход ад сказаў глыбіннай структуры да паверхневай ажыццяўляецца з дапамогай трансфармацый, якія, прадугледжваючы захаванне лексічнага складу сказа, дапускаюць змяненне граматычных значэнняў слоў, іх перастаноўку, субстытуцыю або элімінацыю некаторых службовых слоў.

Напрыклад, са сказа з глыбіннай структурай бел. *Вучні пішуць сачыненне* паводле трансфармацыі пасівізацыі атрымліваецца сказ з паверхневай структурай *Сачыненне пішацца вучнямі*.

Параўн.:

1. *Студэнт канспектуе лекцыю.*
2. *Ці канспектуе студэнт лекцыю?*
3. *Студэнт не канспектуе лекцыі.*
4. *Лекцыя канспектуецца студэнтам.*
5. *Студэнт будзе канспектаваць лекцыю*
6. *Лекцыя будзе канспектавацца студэнтам.*
7. *Лекцыя, якая канспектуецца студэнтам.*
8. *Студэнт, які канспектуе лекцыю.*
9. *Канспектаванне лекцыі студэнтам і г. д.*

Ведаючы правілы спараджэння вытворных сказаў ад зыходных (ядзерных) паводле невялікай колькасці трансфармацыйных правілаў, можна пабудаваць трансфармацыйную граматыку пэўнай мовы, канцэпцыя якой распрацавана Н.Хомскім (50 – 60-я гг. 20 ст.).

Трансфармацыйная методыка выкарыстоўваецца пры машынным перакладзе з адной мовы на іншую.

☉ **Метад кампанентнага аналізу** мае на мэце вылучыць у моўнай адзінцы (катэгорыі) набор мінімальних прымет, з дапамогай якіх гэтая адзінка (катэгорыя) адрозніваецца ад іншых.

Значэнне слова *будынак* складаецца з наступных сем: ‘падмурак’ + ‘стоць’ + ‘дах’ + ‘вокны’ + ‘сцены’ + ‘падлога’, слова *градуснік* уключае тры семы: ‘прыбор’ + ‘вымярэнне’ + ‘тэмпература’, а *барометр* – ‘прыбор’ + ‘вымярэнне’ + ‘ціск’.

☞ **Колькасныя метады**

Колькасныя метады – выкарыстанне падлікаў пры вывучэнні мовы і маўлення. Лічыцца, што гэтыя метады звычайна выкарыстоўвацца пры даследаванні адзінак маўлення (тэксту) і вельмі рэдка адзінак мовы, пераважна лексічных (напрыклад, колькасны падлік слоў у частотных слоўніках, розных тыпаў полісеміі).

У сувязі з тым, што колькасныя метады абапіраюцца на матэматычную статыстыку, яны могуць быць названы статыстычнымі метадамі.

Статыстычныя метады прымяняюцца для выяўлення тэндэнцый развіцця і функцыянавання мовы, заканамернасцей ужывання пэўных моўных фактаў. Яны ўключаюць формулы, з дапамогай якіх выяўляюцца правілы размеркавання моўных адзінак у тэксце, іх колькасныя і якасныя асаблівасці і інш.

Пры дапамозе колькасных метадаў могуць даследавацца многія **мовазнаўчыя праблемы** (як тэарэтычныя, так і прыкладныя), у прыватнасці:

- ✓ вызначаецца аўтарства ананімных або псеўданімных твораў;
- ✓ устаноўліваецца час дыферэнцыяцыі моў;
- ✓ выяўляецца мадэль апісання слоў паводле частаты іх ужывання;
- ✓ акрэсліваецца ступень блізкасці моў;

✓ вивучаюцца розныя моўныя адзінкі (фанемы, марфемы, словы) у тэксце: частата ўжывання, спалучальнасць з іншымі адзінкамі, сустрэкальнасць у тэкстах розных жанраў і інш.;

- ✓ апісваюцца стылістычныя асаблівасці мовы мастацкага твора або аўтара;
- ✓ выяўляюцца тыпалагічныя адрозненні паміж моўнымі адзінкамі;
- ✓ складаюцца частотныя слоўнікі.

Колькасны метадад **прымяняецца** для аналізу адзінак любога моўнага ўзроўню, у прыватнасці пры апрацоўцы матэрыялу для стварэння частотных слоўнікаў, канкардансаў – слоўнікаў, якія фіксуюць усе кантэксты ўжывання слова, і інш.). Гэты метадад прыдатны для выкарыстання ў многіх сферах мовазнаўства, а таксама ў сумежных навуках тыпу сацыялінгвістыкі і псіхалінгвістыкі, дзе з дапамогай яго апрацоўваюцца меркаванні інфармантаў. Вынікі падлікаў адлюстроўваюцца ў табліцах, графіках, працэнтах, дзесятковых дробах і да т.п. У некаторых выпадках выкарыстоўваюцца статыстычныя формулы.

↪ **Эксперыментальныя метады**

Эксперыментальныя метады – гэта метады, якія дазваляюць вивучаць факты мовы ў абставінах, што кантралююцца даследчыкам.

Асабліва плённы эксперыментальны метадад у фанетыцы, сінтаксісе, лексікаграфіі і стылістыцы. Сутнасць яго ў тым, што даследчык для праверкі правільнасці сваіх разважанняў звяртаецца да носьбітаў мовы, іх «моўнай свядомасці».

Асноўная **перавага** эксперыментальнага метададу ў параўнанні з саманазіраннем у тым, што ён дае магчымасць ацаніць тое або іншае маўленчае выказванне: правільнае яно ці няправільнае.

Тэрмін «эксперыментальны метадад» у мовазнаўстве ўзнік у 2-й палове 19 ст. ў сувязі з эксперыментальным вивучэннем вымаўлення гукаў. Да такіх метадаў, якія выкарыстоўваюцца ў фанетыцы для вивучэння гукаў маўлення праз

выкарыстанне розных тэхнічных, пераважна электроннаакустычных, сродкаў, адносяцца **саматычныя** (фізіялагічныя), **пнеўматычныя** і **акустычныя**.

Асноўнымі **саматычнымі метадамі**, пры дапамозе якіх вывучаюцца асаблівасці ўтварэння гукаў, з'яўляюцца:

а) палатаграфія, што служыць для вызначэння месца кантакту языка з паднябеннем пры ўтварэнні гукаў.

Дзеля гэтага з тонкай цэлулоіднай пласцінкі (або іншага тонкага матэрыялу) вырабляец а штучнае паднябенне (яно шчыльна прылягае да цвёрдага паднябення), якое пакрываецца талькам або пудрай. Пры артыкуляцыі гука на паднябенні відаць сцёртыя ад сутыкнення з языком мясцінкі. Атрыманы рысунак фатаграфуюць, у выніку чаго атрымліваецца палатаграма;ц

б) рэнтгенаграфія, з дапамогай якой паказваецца будова органаў маўленчага апарату (на рэнтгенаграмах).

Пнеўматычныя метады заключаюцца ў запісе пры дапамозе кімографа крывых на паперы, якія фіксуюць становішча органаў маўлення (артыкуляцыйных рухаў поласцей гартані, рота і носа) у час ўтварэння гукаў.

Да **акустычных метадаў** належаць такія, як:

а) **асцылаграфія**, якая выкарыстоўваецца для выяўлення працягласці, вышыні і інтэнсіўнасці гукаў. Гукавыя ваганні пераўтвараюцца ў электрычныя, што фіксуюцца на спецыяльнай лэнце ў выглядзе зігзагістай лініі (на асцылаграмах);

б) **спектраграфія**, якая прымяняецца для паказу акустычнага рысунка гука, яго частотных складнікаў. Такі рысунак адлюстроўваецца на спектраграмах, што фіксуюць змяненне ў часе асноўных акустычных характарыстык гука: частаты гука

вой хвалі і сілы. Вертыкальна нанесеныя чорным колерам рознай інтэнсіўнасці штрыхі адпавядаюць гукавой хвалі – частаце гука і яго сіле.

Эсперыментальныя метады **выкарыстоўваюцца** як у традыцыйных галінах мовазнаўства (напрыклад, у дыялекталогіі; параўн. дыялекталагічныя апытальнікі), так і адносна новых (у сацыялінгвістыцы, псіхалінгвістыцы і нейралінгвістыцы).

↪ Сацыялінгвістычныя метады

Сацыялінгвістычныя метады як сінтэз лінгвістычных і сацыялагічных прыёмаў выкарыстоўваюцца для даследавання сацыялінгвістычных з'яў.

Гэта метады палявога даследавання і метады сацыялагічнага аналізу моўнага матэрыялу.

Метады палявога даследавання прадугледжваюць:

- 1) непасрэднае назіранне,
- 2) анкетаванне,
- 3) інтэрв'ю,
- 4) аналіз дакументальных крыніц,
- 5) карэляцыйны аналіз.

Непасрэднае назіранне – слуханне і запіс жывога маўлення на магнітафон..

Анкетаванне – адзін з найбольш пашыраных метадаў збору моўнага матэрыялу.

Праводзіцца ананімна, пісьмова з выкарыстаннем анкет (апытальных лістоў) у прысутнасці даследчыка ці без яго. Анкета мае тры часткі – уступную, сацыялагічную і ўласна лінгвістычную. Ва ўступнай частцы акрэсліваюцца змест (сутнасць і мэты) апытання. Сацыялагічная частка мае на мэце высветліць сацыяльныя і біяграфічныя дадзеныя інфарманта (пол, узрост, нацыянальнамоўная прыналежнасць, месца нараджэння, адукацыя, прафесія, сацыяльнае становішча і г. д.). Уласна лінгвістычная частка прадугледжвае пытанні, паводле якіх праводзіцца даследаванне (напрыклад, варыянтнае вымаўленне запазычаных слоў, груп зычных, ужыванне

марфалагічных, словаўтваральных варыянтаў слоў у літаратурнай мове, дзеяслоўных формаў з нулявым суфіксам і з суфіксам *ну* тылу *прамок – прамокнуў* і г. д.). Пытанні анкеты павінны быць аб’яднаны агульнай тэмай даследавання, сфармуляваны дакладна, адназначна, даступна рэспандэнту.

Інтэрв’ю – метада сацыялінгвістычнага даследавання, мэтанакіраваная гутарка даследчыка (інтэрв’юера) і апытанага (рэспандэнта).

Інтэрв’ю можа быць індывідуальным ці групавым, аднаразовым ці шматразовым. Перавага гэтага метаду над анкетаваннем – тое, што даследчык непасрэдна кантактуе з рэспандэнтам, мае магчымасць паставіць дадатковыя (наводныя) пытанні, каб атрымаць больш дакладны адказ. Гэта можа быць, напрыклад, пытанне, звязанае з выкарыстаннем білінгвам дзвюх моў (у залежнасці ад маўленчай сітуацыі, прэстыжнасці мовы і да т. п.) або таго ці іншага моўнага варыянта (арфаэпічнага, граматычнага, лексічнага) літаратурнай мовы. Эфектыўнасць інтэрв’ю залежыць ад кваліфікацыі інтэрв’юера, яго ўмення мэтанакіравана і разам з тым нязмушана весці гутарку і г. д.

Аналіз дакументальных крыніц – прыём навуковага пазнання лінгвістычных з’яў праз мысленны ці рэальны падзел аб’екта пазнання на часткі і асэнсаванне іх узаемасувязі.

Такія крыніцы могуць быць пісьмовыя (друкаваныя і рукапісныя), а таксама вусныя (запісы на магнітафон). Гэта, напрыклад, матэрыялы дэмаграфічнай статыстыкі (перапісу насельніцтва, запісы актаў грамадзянскага стану), матэрыялы сродкаў масавай інфармацыі (прэсы, тэлебачання, радыё і да т. п.), дакументацыя навуковых, вытворчых і культурнаасветніцкіх устаноў (пратаколы, справаздачы, распараджэнні, загады і інш.), афіцыйная і прыватная перапіска. Да іх адносяцца таксама запісы на магнітафон вусных

выступленняў – дакладаў на канферэнцыях, лекцый, выступленняў на навуковых дыспутах. Дакументальныя крыніцы даюць магчымасць вывучаць асаблівасці вуснага або пісьмовага маўлення носьбітаў мовы (розных яго стылёвых разнавіднасцей – гутарковага, афіцыйнага, эпістальнага і да т. п.).

Карэляцыйны аналіз – метада (прыём), які прадугледжвае *інтэрпрэтацыю* вынікаў даследавання і ўключае тэарэтычны і практычны аналіз.

↪ **Псіхалінгвістычны метада**

Псіхалінгвістычны метада – такі, які служыць для апрацоўкі, ацэнкі і аналізу моўных фактаў, атрыманых ад інфармантаў у вышку спецыяльна арганізаваных эксперыментаў.

Псіхалінгвістычны метада мае дзве разтавіднасці:

- а) даследаванне фізіялагічных рэакцый арганізма чалавека ў працэсе маўлення (спараджэння яго і ўспрымання) на пэўныя моўныя стымулы;
- б) аналіз асацыяцый, якія выклікаюць у рэспандэнта моўныя стымулы.

Паводле «Асацыятыўнага слоўніка беларускай мовы» (Мн., 1981) А.І.Цітовай слова *зямля* выклікала ў інфармантаў (1000) наступныя вербальныя асацыяцыі:

Зямля – 103 круглая, 92 родная, 70 чорная, 38 урадлівая, 37 неба, поле, 33 карміцелька, 32 планета, 24 глеба, мая, 22 цёплая, шар, 20 вялікая, 17 сырая, 16 вільготная, 14 багатая, пясок, рыхлая, 13 халодная, 12 месяц, 10 маці, мокрая, ураджайная, 9 сухая, хлеб, 8 чарназём, 7 бацькоў, зялёная, людзі, Радзіма, 6 вада, добрая, трава, узараная, ураджай, 5 агарод, глобус, зямля, круціцца, пладародная, 4 бульба, цвёрдая, шчодрая, 3 беларуская, грады, гразь, грунт, далёкая, жыць, земляробства, калгас, лес, любімая, мёрзлая, работа, ралля, савецкая, сад, чарназёмная, 2 Айчына, асфальт, багацце, бацькоўская, Беларусі, верціцца, веска, галактыка, гліністая, дарагая, дзівосная,

жоўтая, жыта, жыццё, збожжа, каменне, карміць, карэнне, мір, мора, паветра, прагрэтая, праца, пульхная, пясчаная, раніца, свежая, свет, цёпла, 1 абноўленая, араць, белая, бераг, вакол, восень, вуліца, вясковая, вясной, горкая, гродзенская, дрыжыць, дрэнная, космас, карціна, любіць, мароз, мацерына, мая мяне заве, мерзнуць, месяц, мірны, мякка, на двух кітах, насенне, неабсяжная, недры, невядомы, незалежнасць, пайшоў, памідоры, пісаць, пладавітая, плошча, порыстая, продкаў, пшаніца, пявучая, рака, расліны, расці, рыдлёўка, садзіць, саўгасная, свой, сеяць, снег, снеговая, сонца, СССР, старая, terra, тлустая, угноеная, утульная, Франца-Іосіфа, футбол, харошая, хваляванне, хлебніца, цалінная, цяжкая, чэрствая, чыгунка, шчодрая, шчырая, шэрая, яблыня, ягады, яма.

Псіхалінгвістычны метада **выкарыстоўваецца** пры даследаванні:

1) **лексічных з’яў** (выяўляецца асацыяцыйнае поле пэўнага слова, характар сувязей – сінанімічныя, антанімічныя, тэматычныя, словаўтваральныя, фразеалагічныя і г. д.),

2) **граматычных з’яў** (адзначаецца ступень эквівалентнасці сінтаксічных канструкцый, напрыклад зыходных і іх трансформаў),

3) **фанетычных з’яў** (пры даследаванні гукасімвалізму – ацэнкі гукаў паводле пэўных адзнак: памер, сіла, цеплыня, святло, цвёрдасць, актыўнасць і г. д.).

Псіхалінгвістычны метада дае магчымасць мовазнаўцам глыбей спасцігнуць механізм спараджэння маўленчай дзейнасці, вызначыць характар сувязей моўных адзінак у свядомасці чалавека.

☞ **Нейралінгвістычныя метады**

Нейралінгвістычныя метады – метады, з дапамогай якіх даследуюць мазгавыя механізмы маўленчай дзейнасці і змены (парушэнні) у маўленчых працэсах пры лакальных паражэннях мозга.

Асноўны метада даследаванняў у нейралінгвістыцы – *назіранні над маўленнем хворага* ў розных умовах (пры гутарцы, чытанні, пісьме, пераказе тэкстаў, спецыяльным тэставанні – падборы сінонімаў, антонімаў, утварэнні сказаў з дадзеных слоў і інш.).

Навукова каштоўнымі з’яўляюцца таксама назіранні над маўленчымі паводзінамі білінгваў і паліглотаў з ачаговымі паражэннямі мозга.

З развіццём нейралінгвістыкі як стыкавой навукі, што склалася на мяжы неўралогіі і мовазнаўства, узніклі новыя метады нейралінгвістычных даследаванняў.

У сучаснай нейралінгвістыцы выкарыстоўваецца *стэрэатаксічны метада* – увядзенне інструментаў у пэўныя ўчасткі мозга з мэтай іх электрастымуляцыі або дыягностыкі (напрыклад, запісу біяэлектрычных патэнцыялаў клетак).

☒ Эфектыўнае і глыбокае вывучэнне мовы магчымае пры умелым выкарыстанні розных метадаў даследавання – як спецыяльных, так і агульнанавуковых.

РЕПОЗИ

**Крытэрыі і паказчыкі ацэнкі вынікаў
вучэбнай дзейнасці студэнтаў на заліку**

Ацэнка	Крытэрыі
Залічана	Студэнт выкладае праграмны вучэбны матэрыял у належным аб'ёме, можа дапускаць асобныя памылкі ў азначэнні паняццяў і фармулёўцы правіл, не заўсёды правільна абгрунтоўвае свае разважанні, можа адчуваць цяжкасці пры падборы ілюстрацый, а таксама парушаць паслядоўнасць выкладу матэрыялу, дапускаць памылкі ў моўным афармленні адказу. Пры выкананні аналізу моўных фактаў можа дапускаць памылкі, якія выпраўляе самастойна ці з дапамогай выкладчыка. Маўленне недастаткова лагічнае і выразнае.
Не залічана	Студэнт не ўзнаўляе вучэбны матэрыял або ўзнаўляе яго нязначную частку, дапускае істотныя фактычныя памылкі, якія не выпраўляе. Аналіз моўных фактаў не выкананы або выкананы з грубымі памылкамі. Маўленне не адпавядае патрабаванням лагічнасці, дакладнасці, правільнасці, выразнасці.

**Крытэрыі і паказчыкі ацэнкі вынікаў
вучэбнай дзейнасці студэнтаў на экзамене**

Адзнака	Крытэрыі
10	Студэнт свабодна валодае вучэбным матэрыялам і паказвае яго поўнае разуменне; выяўляе самы высокі ўзровень усвядомленасці вывучанага, абгрунтавана выкладае свае думкі, выкарыстоўваючы звесткі з дадатковай літаратуры, робіць самастойныя вывады і заключэнні, падмацоўвае свой адказ уласнымі ілюстрацыямі-даказамі. Аналіз моўных фактаў выкананы без памылак, што сведчыць пра ўменне прымяняць тэарэтычныя веды для вырашэння практычных задач навучання. Перадае матэрыял паслядоўна, захоўваючы нормы літаратуранай мовы; праяўляе адказнасць, пазнавальную актыўнасць і крэатыўнасць. Маўленне адпавядае патрабаванням лагічнасці, дакладнасці, правільнасці, выразнасці.
9	Студэнт свабодна валодае вучэбным матэрыялам, дае поўнае азначэнне лінгвістычным паняццям, выяўляе высокі ўзровень усвядомленасці вывучанага і ўменне аргументавана выкладаць яго, падмацоўвае свой адказ яркімі ілюстрацыямі-даказамі (як з дапаможнікаў, так і самастойна падабранымі). Аналіз моўных фактаў выкананы без памылак, што сведчыць пра ўменне прымяняць тэарэтычныя веды для вырашэння практычных задач навучання. Маўленне адпавядае патрабаванням лагічнасці, дакладнасці, правільнасці, выразнасці.

8	Студэнт у дастаткова поўным аб'ёме валодае вучэбным матэрыялам, самастойна абгрунтоўвае свой адказ і прыводзіць ілюстрацыі- доказы, узятыя з дапаможнікаў ці лекцый. Пры выкананні аналізу моўных фактаў дапускае асобныя недакладнасці, якія сам жа выпраўляе. Матэрыял выкладае паслядоўна, з захаваннем літаратурных нормаў; не дапускае фактычных памылак. Маўленне адпавядае патрабаванням лагічнасці, дакладнасці, правільнасці, выразнасці.
7	Студэнт у дастаткова поўным аб'ёме перадае вучэбны матэрыял з асобнымі недакладнасцямі, якія выпраўляе пасля дадатковых пытанняў; можа абгрунтаваць свой адказ, прывесці ілюстрацыі- доказы; матэрыял выкладае паслядоўна з нязначнымі адхіленнямі ад літаратурнай нормы. Аналіз моўных фактаў выкананы з некаторымі памылкамі, якія выпраўляюцца самастойна. Маўленне ў асноўным адпавядае патрабаванням лагічнасці, дакладнасці, правільнасці, выразнасці.
6	Студэнт перадае вучэбны матэрыял з нязначнымі памылкамі, але выпраўляе іх з дапамогай выкладчыка; тэарэтычныя звесткі падмацоўвае ілюстрацыямі, але без дастаткова глыбокага і доказнага іх абгрунтавання; дапускае недакладнасці ў паслядоўнасці выкладу матэрыялу і яго моўным афармленні. Аналіз моўных фактаў выкананы з нязначнымі памылкамі, якія выпраўляюцца самастойна. Маўленне ў асноўным адпавядае патрабаванням лагічнасці, дакладнасці, правільнасці, выразнасці.
5	Студэнт ў асноўным ведае і разумее галоўныя палажэнні тэмы, але дапускае памылкі ў азначэнні паняццяў і фармулёўцы правіл, якія можа выправіць з дапамогай выкладчыка; выкладае матэрыял непаслядоўна; дапускае памылкі ў моўным афармленні. Аналіз моўных фактаў выкананы з памылкамі, якія выпраўляюцца з дапамогай выкладчыка. Маўленне недастаткова лагічнае і выразнае.
4	Студэнт няпоўна выкладае праграмны вучэбны матэрыял, дапускае асобныя памылкі ў азначэнні паняццяў і фармулёўцы правіл, не ўмее абгрунтаваць свае разважанні, адчувае цяжкасці пры падборы ілюстрацый; парушае паслядоўнасць выкладу матэрыялу, дапускае памылкі ў моўным афармленні адказу. Моўны аналіз выкананы з памылкамі, якія выпраўляюцца з дапамогай выкладчыка. Маўленне недастаткова лагічнае і выразнае.
3	Студэнт ўзнаўляе нязначную частку вучэбнага матэрыялу, дапускае істотныя памылкі, якія выпраўляе з дапамогай выкладчыка. Аналіз моўных фактаў не выкананы або выкананы з грубымі памылкамі. Маўленне не адпавядае патрабаванням лагічнасці, дакладнасці, правільнасці, выразнасці.
2	Студэнт называе асобныя моўныя факты з вучэбнага матэрыялу, дапускае істотныя памылкі, якія выпраўляе з дапамогай выкладчыка.

	Аналіз моўных фактаў не выкананы або выкананы са значнымі памылкамі. Маўленне не адпавядае патрабаванням лагічнасці, дакладнасці, правільнасці, выразнасці.
1	Студэнт не валодае нават асобнымі фактамі з вучэбнага матэрыялу, не ўсведамляючы іх месца ў агульнай моўнай сістэме. Аналіз моўных фактаў не выкананы або выкананы са значнымі памылкамі. Маўленне не адпавядае патрабаванням лагічнасці, дакладнасці, правільнасці, выразнасці.

Метадычныя рэкамендацыі

па арганізацыі і выкананні кіруемай самастойнай работы студэнтаў

Адной з галоўных задач, якія стаяць перад вышэйшай школай, з'яўляецца павышэнне якасці падрыхтоўкі будучых спецыялістаў. Будучы выпускнік павінен не толькі атрымліваць веды па прадметах, якія прадугледжаны вучэбнымі праграмамі, авалодаць уменнямі і навыкамі выкарыстання гэтых ведаў, метадамі даследчай работы, але і ўмець самастойна набыць новыя навуковыя звесткі.

Сістэматычна арганізаваная самастойная работа студэнтаў з'яўляецца асноўным сродкам падрыхтоўкі да самастойнай дзейнасці, а змест, метады, формы выступаюць у ролі фактараў, якія ўплываюць на даную падрыхтоўку.

Арганізацыя кіруемай самастойнай работы студэнтаў накіравана на вырашэнне наступных **задач**: паўтарэнне, замацаванне і абагульненне ведаў па мове, атрыманых у школе; удасканаленне прадметных навыкаў, фарміраванне даследчых уменняў і навыкаў; актывізацыя вучэбнай і навукова-даследчыцкай дзейнасці студэнтаў; фарміраванне гатоўнасці студэнтаў да самаадукацыі.

Крыніцай інфармацыі пры выкананні студэнтамі самастойнай работы могуць выступаць: канспект; друкаваныя матэрыялы; падручнікі і слоўнікі; матэрыялы на электронных носьбітах.

План самастойнай работы па беларускім мовазнаўстве прадугледжвае: форму работы, змест (аб'ём) работы, тэрмін выканання, віды кантролю.

У залежнасці ад **месца і часу правядзення КСР** па беларускім мовазнаўстве, характару кіраўніцтва ёю з боку выкладчыка і спосабу кантролю за яе вынікамі падзяляецца на наступныя віды:

- самастойную працу падчас асноўных аўдыторных заняткаў (лекцый, семінараў);
- самастойную працу пад кантролем выкладчыка ў форме планавых кансультацый, творчых кантактаў, залікаў і экзаменаў;
- пазааўдыторную самастойную працу пры выкананні студэнтам дамашніх заданняў навучальнага і творчага характару.

Самастойнасць пералічаных вышэй відаў прац умоўная, і ў рэальным адукацыйным працэсе гэтыя віды перасякаюцца адзін з адным.

Кіруемая самастойная праца па беларускім мовазнаўстве студэнтаў дзённай формы атрымання адукацыі дастаткова разнастайная, яна **можа прадугледжваць**: выкананне самастойных прац; выкананне кантрольных прац, складанне схем,

табліц; працу з даведачнай, метадычнай і навуковай літаратурай па мовазнаўстве; абарону выкананых прац; падрыхтоўку да дыскусій, канферэнцый; падрыхтоўку да тэсціравання і інш.

Асноўныя **віды заданняў** для кіруемай самастойнай працы па беларускім мовазнаўстве: вывучэнне навуковых і вучэбных тэкстаў (падручнікі, першакрыніцы, дадатковая літаратура); складанне плану тэксту; графічнае адлюстраванне структуры тэксту; канспектаванне тэксту; выпіскі з тэксту; праца са слоўнікамі, даведнікамі; азнаямленне з нарматыўнымі дакументамі; вучэбна-даследчыцкая дзейнасць; выкарыстанне аўдыа- і відэазапісаў.

Для **замацавання і сістэматызацыі ведаў** па беларускім мовазнаўстве, набытых студэнтамі самастойна, выкарыстоўваюцца наступныя віды дзейнасці: праца з канспектам лекцыі (апрацоўка тэксту), паўторная работа над вучэбным матэрыялам (з падручнікаў, першакрыніц, дадатковай літаратуры і інш.); складанне планаў і тэзісаў адказаў; складанне табліц для сістэматызацыі навучальнага матэрыялу; вывучэнне нарматыўных матэрыялаў; адказы на кантрольныя пытанні; падрыхтоўка паведамленняў да выступлення на семінары, канферэнцыі; падрыхтоўка рэфератаў, дакладаў; складанне бібліяграфіі і інш.;

Для **фарміравання ўменняў** па беларускім мовазнаўстве выкарыстоўваюцца наступныя віды дзейнасці: выкананне практыкаванняў па ўзоры; рашэнне варыянтных заданняў і практыкаванняў; выкананне схем, табліц і пад.; рэфлексійны аналіз прафесійных уменняў з выкарыстаннем аўдыё- і відэатэхнікі і інш.

Віды заданняў для самастойнай працы па беларускім мовазнаўстве, іх змест і характар могуць мець варыятыўны і дыферэнцыяваны характар, улічваюць спецыфіку матэрыялу, які выносіцца на самастойнае вывучэнне.

Сярод **канкрэтных відаў** кіруемай самастойнай работы рэкамендуецца выкарыстоўваць наступныя: самастойная работа па ўзоры (перанос вядомага спосабу ў аналагічную сітуацыю); рэканструктыўна-варыятыўная самастойная работа (перанос вядомага спосаба з некаторай мадыфікацыяй у незнаёмую сітуацыю); з'яўшчыная самастойная работа (перанос вядомых спосабаў у нестандартную сітуацыю).

Для правядзення **кантролю** кіруемай самастойнай працы студэнтаў па беларускім мовазнаўстве выкарыстоўваюцца: суб'яседванне; праверка індывідуальных заданняў; семінарскія заняткі; калектывы; канферэнцыі; залікі па тэмах, па раздзелах; тэсціраванне; вусны і пісьмовы экзамены.

Для кантролю эфектыўнасці арганізацыі самастойнай працы студэнтаў можна праводзіць анкетаванне, падчас якога выяўляць карыснасць тых ці іншых відаў і арганізацыйных формаў самастойных прац, правільнасць і своечасовасць іх уключэння ў навучальны працэс, дастатковасць метадычнага забеспячэння, адпаведнасць запланаванага часу на іх выкананне і г.д.

Крытэрыямі адзнакі вынікаў самастойнай працы студэнта могуць з'яўляцца: узровень засваення студэнтам вучэбнага матэрыялу; уменне студэнта выкарыстоўваць тэарэтычныя веды пры выкананні практычных задач; абгрунтаванасць і выразнасць выкладу адказу; афармленне матэрыялу ў

адпаведнасці з патрабаваннямі стандартаў; сфарміраваныя ўменні і навыкі ў адпаведнасці з мэтамі і задачамі вывучэння дысцыпліны.

Самастойная работа студэнтаў можа быць паспяховай толькі ў выпадку яе правільнай арганізацыі, неабходнага метадычнага суправаджэння, дзейснага кантролю, абавязковай сістэматызацыі, а пры неабходнасці і карэкціроўкі ведаў, атрыманых студэнтамі самастойна.

Важным змястоўным элементам самастойнай работы з'яўляецца работа студэнтаў над памылкамі, дапушчанымі пры выкананні запланаванай работы. Выкладчык толькі падкрэслівае словы і выразы, у якіх назіраецца памылковае напісанне ці ўжыванне, даючы студэнту магчымасць разабрацца з імі самастойна, г.з. зрабіць гэтыя недахопы аб'ектамі свядомай мэтанакіраванай работы.

Метадычныя рэкамендацыі па арганізацыі і выкананні самастойнай работы студэнтаў

Арганізацыя самастойнай работы студэнтаў-завочнікаў па беларускім мовазнаўстве накіравана на вырашэнне наступных задач:

– паўтарэнне, замацаванне і абагульненне ведаў па беларускай мове, атрыманых у школе;

– удасканаленне прадметных навыкаў, фарміраванне даследчых уменняў і навыкаў;

– актывізацыя вучэбнай і навукова-даследчыцкай дзейнасці студэнтаў.

– фарміраванне гатоўнасці студэнтаў да самаадукацыі.

Самастойная праца студэнтаў-завочнікаў па беларускім мовазнаўстве **прадугледжвае:**

– вывучэнне лекцыйнага матэрыялу па сучаснай беларускай літаратурнай мове, працу з навукова-тэхнічнай літаратурай пры вывучэнні раздзелаў лекцыйнага курсу, вынесеных на самастойнае авалоданне;

– падрыхтоўку да семінараў, практычных заняткаў;

– падрыхтоўку кантрольных работ па беларускім мовазнаўстве;

– выкананне індывідуальных заданняў па беларускім мовазнаўстве;

– выкананне выпускной кваліфікацыйнай работы.

Асноўныя **віды заданняў** для самастойнай працы па беларускім мовазнаўстве:

– вывучэнне навуковых і вучэбных тэкстаў (падручнікі, першакрыніцы, дадатковая літаратура);

– складанне плану тэксту;

– графічнае адлюстраванне структуры тэксту;

– канспектаванне тэксту;

– выпіскі з тэксту;

– праца са слоўнікамі, даведнікамі; азнаямленне з нарматыўнымі дакументамі;

– вучэбна-даследчыцкая дзейнасць;

– выкарыстанне аўдыа- і відэазапісаў.

Для замацавання і сістэматызацыі ведаў па беларускім мовазнаўстве, набытых студэнтамі самастойна, выкарыстоўваюцца наступныя віды дзейнасці:

– праца з канспектам лекцыі (апрацоўка тэксту), паўторная работа над вучэбным матэрыялам (з падручнікаў, першакрыніц, дадатковай літаратуры і інш.);

– складанне планаў і тэзісаў адказаў;

– складанне табліц для сістэматызацыі навучальнага матэрыялу;

– вывучэнне нарматыўных матэрыялаў;

– адказы на кантрольныя пытанні;

– падрыхтоўка паведамленняў да выступлення на семінары, канферэнцыі;

– падрыхтоўка рэфератаў, дакладаў;

– складанне бібліяграфіі і інш.;

Для фарміравання ўменняў па беларускім мовазнаўстве выкарыстоўваюцца наступныя віды дзейнасці:

– выкананне практыкаванняў па ўзоры;

– рашэнне варыянтных заданняў і практыкаванняў;

– выкананне схем, табліц і пад.;

– рэфлексійны аналіз прафесійных уменняў з выкарыстаннем аўдыё- і відэатэхнікі і інш.

Віды заданняў для самастойнай працы па беларускім мовазнаўстве, іх змест і характар могуць мець варыятыўны і дыферэнцыяваны характар, улічваюць спецыфіку матэрыялу, які выносіцца на самастойнае вывучэнне.

Сярод **канкрэтных відаў** самастойнай работы рэкамендуецца выкарыстоўваць наступныя:

а) самастойная работа па ўзоры (перанос вядомага спосабу ў аналагічную сітуацыю).

б) рэканструктыўна-варыятыўная самастойная работа (перанос вядомага спосаба з некаторай мадыфікацыяй у незнаёмую сітуацыю).

в) з’ўрыстычная самастойная работа (перанос вядомых спосабаў у нестандартную сітуацыю).

Для правядзення **кантролю** самастойнай працы студэнтаў па беларускім мовазнаўстве выкарыстоўваюцца:

– праверка індывідуальных заданняў;

– семінарскія заняткі;

– канферэнцыі;

– залікі па тэмах, па раздзелах;

– тэсціраванне;

– кантрольныя работы;

– вусны і пісьмовы экзамены.

Для кантролю эфектыўнасці арганізацыі самастойнай працы студэнтаў можна праводзіць анкетаванне, падчас якога выяўляць карыснасць тых ці іншых відаў і арганізацыйных формаў самастойных прац, правільнасць і своєчаснасць іх уключэння ў навучальны працэс, дастатковасць метадычнага забеспячэння, адпаведнасць запланаванага часу на іх выкананне і г.д.

Крытэрыямі адзнакі вынікаў самастойнай працы студэнта могуць з'яўляцца:

- узровень засваення студэнтам вучэбнага матэрыялу;
- уменне студэнта выкарыстоўваць тэарэтычныя веды пры выкананні практычных задач;
- абгрунтаванасць і выразнасць выкладу адказу;
- афармленне матэрыялу ў адпаведнасці з патрабаваннямі стандартаў;
- сфарміраваныя ўменні і навыкі ў адпаведнасці з мэтамі і задачамі вывучэння дысцыпліны.

Пералік рэкамендаваных сродкаў дыягностыкі

Для атрымання аб'ектыўнай інфармацыі аб ўзроўні паспяховасці студэнтаў мэтазгодна сістэматычна выкарыстоўваць розныя віды кантролю, сярод якіх: апераджальны, бягучы, тэматычны, прамежкавы і выніковы. Кожны з відаў кантролю ўжываецца на пэўным этапе навучання і выконвае ў педагагічным працэсе адну з функцый: стымулюючую, навучальную, дыягнастычную, выхаваўчую і інш.

Дыягностыка кампетэнцый па дысцыпліне можа мець розныя формы.

Вусны кантроль: фронтальнае, індывідуальнае, ушчыльненае (камбінаванае) апытванне на лекцыях і практычных занятках, калёквіумы, даклады на канферэнцыях, вусныя залікі і экзамены.

Пісьмовы кантроль: тэрміналагічныя дыктанты, дыктанты з дадатковымі заданнямі, кантрольныя апытанні, кантрольныя работы, пісьмовыя работы па аўдыторных (дамашніх) практыкаваннях, рэфераты, пісьмовыя залікі і экзамены.

Графічны кантроль: моўны разбор з дапамогай графічных сродкаў, графічны дыктант (запаўненне табліцы па пэўнай тэме).

Тэставы кантроль: падбор каротках адказаў у адпаведнасці з заданнямі/

Пытання для кантролю

1. Уводзіны. Паняцце пра метады і метадалогію.
2. Спосабы пазнання і метады лінгвістыкі
3. Метады пазнання і метадалогія навукі. Навуковае пазнанне як прагрэс.
4. Лінгвістычнае мадэляванне і лінгвістычная інтэрпрэтацыя.
5. Лінгвістычныя метады.
6. Апісальны метады і яго значэнне ў станаўленні лінгвістычных ведаў. Моўныя адзінкі і іх апісанне.
7. Прыёмы знешняй і ўнутранай інтэрпрэтацыі.
8. Інструментальныя прыёмы і аўтаматызацыя лінгвістычных даследаванняў.
9. Параўнальна-гістарычны метады.
10. Гісторыка-параўнальны метады.
11. Супастаўляльны метады.
12. Структурныя метады.
13. Лінгвастатыстычны метады.
14. Метады і прыёмы вывучэння сістэмы беларускай нацыянальнай мовы
15. Метады і прыёмы вывучэння гісторыі беларускай мовы і літаратуры.
16. Метады і прыёмы вывучэння сацыялінгвістычных аспектаў функцыянавання беларускай літаратурнай мовы ў другой палове XX стагоддзя.
17. Метады і прыёмы вывучэння моўнай палітыкі і дынамікі моўнай сітуацыі.
18. Метады і прыёмы вывучэння гаворак беларускай мовы (пасляваенная моўная сітуацыя і дынаміка маўлення ў Беларусі).
19. Метады і прыёмы вывучэння змен у структуры літаратурнай мовы і дынамікі яе нормаў.
20. Метады і прыёмы вывучэння арфаграфічных нормаў.
21. Метады і прыёмы вывучэння сістэмы сучаснага беларускага словаўтварэння.
22. Метады і прыёмы вывучэння граматычных змен у беларускай мове новага перыяду.
23. Метады і прыёмы вывучэння функцыянальна-стылёвай дыферэнцыяцыі беларускай літаратурнай мовы.

Асноўная літаратура

- Алефиренко Н.Ф. Современные проблемы науки о языке. М., 2005.
Беларуская мова / Пад рэд. А.Лукашанца, М.Прыгодзіча, Л.Сямешкі.
Ополе, 1998.
Плотнікаў Б.А. Агульнае мовазнаўства. Мн., 1994.
Рагаўцоў В.І. Агульнае мовазнаўства. Магілёў, 2006.
Рагаўцоў В.І. Гісторыя мовазнаўства. Магілёў, 2005.

Дадатковая літаратура

- Алпатов В.М. История лингвистических учений. М., 1998 (3-е изд. М., 2001; 4-е изд. М., 2005).
Амирова Т.А., Ольховиков Б.А., Рождественский Ю.В. История языкознания. М., 2003 (2-е изд. М., 2005; 3-е изд. М., 2006; 4-е изд. М., 2007).
Березин Ф.М. История лингвистических учений. 2-е изд. М., 1984.
Гируцкий А.А. Общее языкознание. Мн., 2001 (2-е изд. Мн., 2001; 3-е изд. Мн., 2003).
Горелов И.Н., Седов К.Ф. Основы психолингвистики М., 1997 (2-е изд. М., 1998; 3-е изд. М., 2001).
Кодухов В.И. Общее языкознание. М., 1974.
Кондрашов Н.А. История лингвистических учений. М., 1979 (2-е изд. М., 2004; 3-е изд. М., 2006).
Косовский Б.И. Общее языкознание: Предмет языкознания. Сущность языка. Язык и мышление. Происхождение и развитие языка. Мн., 1969.
Косовский Б.И. Общее языкознание: Учение о слове и словарном составе языка. Мн., 1974.
Косовский Б.И. Общее языкознание: Фонетика, фонология, грамматика. Мн., 1968.
Левицкий Ю.А. Общее языкознание. 2-е изд. М., 2005 (3-е изд. М., 2008).
Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. М., 1997 (2-изд. М., 1999; 3-е изд. М., 2003; 4-е изд. М., 2005).
Мечковская Н.Б., Норман Б.Ю., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Структура языка. Типология языков и лингвистика универсалий. 2-е изд. Мн., 1995.
Мечковская Н.Б., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Сущность и история языка. 2-е изд. Мн., 1993.

Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика. М., 1994 (2-е изд. М., 1996); Мн., 2000 (2-е изд. Мн., 2004).

Мечковская Н.Б. Семиотика: Язык. Природа. Культура. М., 2004 (2-е изд. М., 2007).

Мечковская Н.Б. Общее языкознание: Структурная и социальная типология языков. Мн., 2000 (2-е изд. Мн., 2004); М., 2001 (2-е изд. М., 2001; 3-е изд. М., 2003; 4-е изд. М., 2006; 5-е изд. М., 2007).

Общее языкознание / Под общ. ред. А.Е.Супруна. Мн., 1983.

Общее языкознание: Формы существования, функции, история языка / Отв. ред. Б.А.Серебренников. М., 1972.

Общее языкознание: Внутренняя структура языка / Отв. ред. Б.А.Серебренников. М., 1972.

Плотников Б.А. Общее языкознание: Семинарий. Мн., 1986.

Рагаўцоў В.І. Практыкум па гісторыі агульнага мовазнаўства. Мн., 2001.

Рагаўцоў В.І. Агульнае мовазнаўства: Практыкум. Магілёў, 2007.

Рождественский Ю.В. Лекции по общему языкознанию. М., 1990 (2-е изд. М., 2000).

Супрун А.Е. Лекции по теории речевой деятельности. Мн., 1996.

Супрун А.Е. Лекции по языкознанию. Мн., 1971.

Широков О.С. Языковедение: Введение в науку о языках. М., 2003.

Шулежкова С.Г. История лингвистических учений. М., 2004 (2-е изд. М., 2006; 3 изд. М., 2007).

Эйчысан Д. Гаваркія істоты: Уводзіны ў псіхалінгвістыку. Мн., 1995.